

*Doctoral Research
Докторантски изследвания*

КАК ДА ФОРМИРАМЕ ОБЩЕСТВЕНИ И ГРАЖДАНСКИ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПРИ УЧЕНИЦИТЕ ОТ I И II КЛАС – СЪЗДАВАНЕ НА ЕФЕКТИВЕН МЕТОДИЧЕСКИ МОДУЛ ЗА ИЗГРАЖДАНЕТО ИМ ЧРЕЗ ОБУЧЕНИЕТО ПО „ОКОЛЕН СВЯТ“

Радостина Божкова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Процесът за формирането на ключовите според Европейската езикова рамка обществени и граждански компетентности е дълъг, затова началото се поставя в ранните училищни години, сензитивния период, в един по-конкретен контекст, именно чрез обучението по „Околен свят“ – I и II клас. В рамките на това изследване ще бъде създадена и апробирана нова, по-ефективна технология за работа в училищна среда.

Keywords: social and civic competences, methodological model, school, competency approach, integrated results

1. Образованието – мост между граждани – правова държава – общество

През последните десетилетия образованието все повече се откъсна от ролята си за обществото с неговите институции, проблематизират се най-вече ролята за личността, вътрешните трудности на самото образование. Съвременните общества постепенно превърнаха образованието в самоцелна дейност, безсмислено самовъзпроизвеждаща се. Всичко със значение за цялостната обществена структура се свежда до съответствие на образованието на нуждите на обществото и изискванията на пазара на труда. Образованието не се разглежда като коректив, като партньор, като водещ сътрудник, като критик на обществото.

Това, от една страна, е една от причините за дълбоката пропаст между общество, държава и образование, липсата на диалог и сътрудничество по отношение на гражданите в социологически и формиращ педагогически аспект. От друга страна, образованието, като катализатор за подготовката

на бъдещия потенциал на нацията и държавата, която е в правото да гарантира продължението в развитието на човека като обществено същество, са в тясна симбиоза, от която зависи общественото, социалното, икономическото и политическото развитие.

В този ред на мисли съгласно Конституцията Република България е правова държава. Правовата държава се стреми към съблюдаване и гарантиране както на обществения интерес, така и на изконно дадените от природата права на човека. Правовата държава може да се характеризира и на ценностна основа с основните естествени общочовешки права като универсални общочовешки ценности. От друга страна, законите в правовата държава се основават на морала и ценностите в услуга на гражданина. Затова и проблемът за ценностната система на съвременните общества, на човечеството, на отделния човек е така актуален в началото на XXI век. Поради това през последните десетилетия съвременните образователни системи включват граждански компетентности, социални умения, правна култура, кариерни умения като неотменима задължителна съставка на модерната перспективна подготовка на младите хора.

Човек се ражда и започва да се упражнява и развива като гражданин от първите години на живота си. В училище се изучават предмети с компоненти на обществени и граждански умения от предучилищна възраст. В граждански инициативи и движения участват и малки лидери (на възраст). Гражданското самосъзнание, грамотност и активност са от водещите ключови европейски компетентности на съвременния човек.

Държавата и гражданското общество не могат да си взаимодействат ефективно, като взаимни гаранتي, без медиаторската и регулираща, оценностяваща ги функция на образованието. А то следва да изгражда такова самосъзнание у своите участници, а именно, че ценностите трябва да се култивират в човешката душа на ученика, на гражданина и на държавника чрез образованието. В този ред на мисли може да се обобщи, че освен ценностите за проява на адекватно поведение в реални житейски ситуации, значение имат и формираните знания, социални, нравствени и комуникативни умения, синтезирани в компетенции. По този начин човек предопределя не само собственото благополучие, но съдейства за вграждането и хармонизирането им в обществените отношения и обществото. Или с други думи казано, едно е да спазваш законите, друго – да съдействаш и другите да ги спазват.

В противоречие на това мислене за ролята на образованието за изграждане на бъдещия потенциал на нацията е, че съвременното българско училище не е добра среда за развитие на компетенции изобщо поради педагогическата си парадигма. Тя е **авторитарна** (строга, дидактична и настояваща на точно възпроизвеждане, а не на интерпретация в контекст) и

затворена (дисциплините са изолирани една от друга, както и училището – от живота и дневния ред на местната общност). Тя е такава не от 1944 г. Такава е от своето възникване в модерна форма през 1878 г. Това е уловено и от редица изследователи, според които гражданското образование е интерактивна дейност, която в известна степен е несъвместима с традиционните методи и форми, преобладаващи в педагогическата практика.

С настоящите реформи в образователната система се предвиждат изменения с цел по-тясна връзка на училището с обществото и обкръжаващата действителност, за да се преодолее тази затвореност на един вид самостоятелно съществуваща институция. За да може тези промени да съдействат за преодоляването ѝ, е необходимо да се положат по-целенасочени действия, отправени към отделната личност, и в този контекст основно стоят учениците и създаването на определена концепция и методика на работа, с която те да придобият необходимите компетенции за вграждането и сливането им с обществената реалност и държава. Сами след това да поемат инициативността, а не чрез други стимули на поведението да бъдат отворени граждани с присъщи на това обществени и граждански компетенции.

В тази връзка може да се обобщи, че изграждането и формирането на общественозначими личности, мотивирани и ценностноориентирани има принос за сплотеност и градация на обществото, за глобализация на човечеството и преодоляване на антиобществени действия и прояви.

2. Гражданското образование – начало и предпоставки за формиране на обществени и граждански компетентности

Сечение на социални, нравствени и комуникативни умения са гражданските умения, предполагащи наличие на граждански компетенции, които се формират в резултат на гражданското образование. Корените на гражданското образование са още от Антична Гърция и Древен Рим – идеята е толкова стара, колкото демократизацията и правовата държава, съществувала още оттогава и присъствала през различните форми на управление на държавата. В исторически, теоретически и практически смисъл гражданското образование е неделимо от общественото, както и според водещите европейски документи гражданските компетенции са неделими по приложение от обществените компетенции. Обществените и гражданските компетенции са ключови в Европейската рамка на ключови компетенции.

Компетенцията е съвкупността от взаимосвързани потенциално скрити (знания, представи, ценностни системи), които след това преминават в определени дейности в рамките на човешката компетентност. За първи път понятието е дефинирано от Дейвид Макклилънд като съвкупност от знания, умения, нагласи и поведения на служителите за постигане на резул-

тати в дадена професионална роля и в определена организация. Началното название на понятието „компетенция“ датира от 1605 г., като на по-късен етап понятието компетентности се свързва с името на гръцкия учен Аристотел, изучавал възможните състояния на човека, означено с гръцкото понятие „atepe” – сила, която се развива и усъвършенства до такава степен, че става характерна черта на личността. То намира широко приложение в началото на XX век в бита и литературата. В речника на чуждите думи, включени при използването в руски език, компетенцията е дадена като достатъчна осведоменост, необходима за решаване на въпроси в различни области и произнасяне на присъда по повод определен кръг явления, а на по-късен етап е дефинирана като други правомощия на институцията и личността. В сферата на образованието компетенцията е определена като социално изискване (норма), необходима за неговата качествена продуктивна дейност в определени сфери. **Едно от приоритетните направления на съвременната образователна политика е преходът от образователна парадигма към компетентностен подход.**

С неопределеността на двете категории „компетентност“ и „компетенции“ и относителната определеност и развитие на различни теории за същността им през годините остават и различни класификации и въпроси относно разделението на ключови компетенции. Като количествена стойност, представена от различни автори, варират от 3 до 140. През 1996 г. на симпозиум на тема „Ключови компетентности за Европа“, проведен в Берн, са представени следните компетенции: политически и социални; межкултурни, които способстват хармонично съществуване с хората, други култури и религии; компетенции, отнасящи се до владене на устни и писмени комуникации, информационна компетентност; компетентност за учене през целия живот.

Водещи европейски документи, като Лисабонската стратегия и Европейската референтна рамка (2006), определят универсални ключови компетенции:

- общуване на роден език;
- общуване на чужди езици;
- математически компетентности и основни знания в областта на природните науки и технологиите;
- дигитални компетентности;
- умения за учене;
- обществени и граждански компетентности;
- инициативност и предприемачество;
- културно осъзнаване е творчески изяви.

В класификациите, направени от известни учени, компетенциите са представени така:

М. Армстронг	Дж. Хамел	Звил
<p>меки (свързани с поведението и влиянието) твърди (свързани с техническите умения)</p>	<p>общи компетенции (със значение за организационния успех) функционални компетенции (общи характеристики на групи длъжности със сравнително близки функции) специфични компетенции (характерни за конкретна длъжност)</p>	<p>отличителни компетенции (разграничаващи успешните изпълнители от средното ниво) прагови компетенции (базови характеристики, които трябва да се притежават от заемачия длъжността) трансформационни компетенции (развиващи се)</p>

Споменат като приоритетен, компетентностният подход още в ранните периоди на развитие на образованието, има силно проявление и днес, характерно и в представените класификации и при обособяване на отделните видове компетенции. В съвременната образователна сфера актуална тема е развитието на гражданското образование в училищата. Стагнацията обаче на образователната система и функционирането ѝ като затворена среда, както е споменато по-горе, не позволява достатъчното творческо развитие на ученика като разумна и отговорно мислеща гражданска личност поради това, че той само репродуктивно прилага знанията в училищна среда. С това могат да се обосноват и някои от несполучливите опити за ефективно развитие на гражданско образование в училищните институции, изискващо добре развита интерактивна среда на обучение, в която да се формират съответните компетентности.

3. Обществени и граждански компетенции – създаване на ефективен методически модул. Изграждане на отворено общество, с отговорни и активни личности в постоянно променящия се свят

В днешния свят, в хода на интензивното развитие на технологиите и информацията, интересът на учениците се измества към аудиовизуалните технологии, медиите, обезценяват се ценностите, моралът, възпитанието и формирането на компетентни личности от учениците. Затова е необходима целенасочена работа върху тези проблеми още на ранна възраст – сензитивна период, за придобиване на знания, умения и отношения, които са основните структурни ядра на обществените и гражданските компетенции. За пълноценно развитие на личността на ученика и формиране на чувство на уважение към родители и близки; собствена културна самоличност, език и ценности; национални ценности на страната и други цивилизации – необходими за отговорен живот в свободно общество, чрез възпитаване в духа на разбирателство, мир и толерантност, равенство между половете и дружба между всички народи.

Ето защо настоящата разработка се ориентира към образованието (училищната общност) и в частност – обучението по „Околен свят“ като обект на изследване и позицията му за формиране на обществени и граждански компетентности у учениците, изграждане на личности и активни участници и граждани в общество и държава, на гражданското общество, чието взаимодействие с правовата държава е опосредено от образованието.

В този ред на мисли е обоснована необходимостта от създаване на качествено нова технология на работа в училищата за формиране на обществени и граждански компетенции у учениците. Тези компетенции способстват за изграждане на ученика като личност, която да отстоява своите права и отговорности и чиито умения и компетенции ще се трансформират в действия с принос за обединяване и създаване на единна общност, общество и действаща държава. Затова в хода на работата трябва да се изследва обучението по „Околен свят“ в I и II клас като основен **обект** на изследване и възможностите, които учебното съдържание предоставя за формиране на обществени и граждански компетенции у учениците съобразно Държавните образователни изисквания в образованието. **Предмет на изследването** – процесът на формиране на необходимите за възрастта на учениците обществени и граждански знания, умения и компетенции чрез създаване и разработване на ефективен методически модул, с който да се даде известна ориентация на учебника по „Околен свят“ към съответните компетенции. С това е свързана и главната **цел**: да се създаде и разработи ефективна и резултатна методическа технология за формиране на обществени и граждански компетенции; да се обогатят и прецизират типологията и съществуващата технология на тези компетенции в училище. В този смисъл трябва да се изпълнят следните **задачи**.

1. Теоретически обзор за установяване параметрите на обществени и граждански компетенции.

2. Формиране на ясна типология на обществени и граждански компетентности и извеждане на най-значимите за учебния предмет околен свят.

3. Разработване на концепция за формиране на обществени и граждански компетенции.

4. Откриване на иновативни техники, методи и внедряването им в обучението.

5. Създаване на ефективен методически модул чрез използване на учебното съдържание по „Околен свят“.

6. Създаване на годишен календар с дейности, свързани с учебното съдържание по „Околен свят“ и с традиционни празници и събития.

В началния етап на изследването, след известен подбор и систематизиране на литературни източници, съответни на темата, теоретичен преглед и съпоставка на някои авторски идеи, е придобита ясна представа за разграничението на гражданските и обществените компетенции. Въз основа на това и след кра-

тък анализ на учебниците по „Околен свят“ за I и II клас са изведени основните обществени и граждански компетенции, включени за изучаване в този възрастов диапазон. Могат да се представят по следния начин:

Обществени компетенции	Граждански компетенции
<p>Културни обноски, учтиви форми на поведение и уважение към околните. Поддържане на хигиена в училище, в семейна среда и здравословен начин на живот, опазване на околната среда. Проява на сътрудничество взаимопомощ в процеса на работа с връстниците. Конструктивно общуване, свободно изразяване на мнение и идеи в училищна и семейна среда. Видове професии и ролята им в обществото. Правила за безопасно движение по пътищата. Основни събития от националната, европейската и световната история.</p>	<p>Изграждане на отговорно поведение в училищна среда и поддържане на дисциплина. Познаване на права и отговорности в училището и семейството. Честване на национални празници: 1 юни – Ден на детето; Трети март; Ден на славянската писменост и култура. Знания относно родния край, местоположение, културни забележителности. Изграждане на чувство за принадлежност към родното място, селище, страна. Националните символи (знаме, герб, химн). История на Република България, велики и славни герои, подвиг и принос за свободата на Родината.</p>

Впечатление представлява начинът на структуриране на учебника, като на фона на изпъстрените страници с илюстрации нагледен способ, който има информативен и познавателен ефект за учениците, необходим за този етап на развитие на способностите им, е съдържащият се текст. Накратко представен под формата на въпроси и кратки информативни изречения, които изискват мислене, разсъждение и изказване на мнение относно теми, свързани с училище и семейна среда, национален бит и култура. Учебникът е разработен по метода на комикса с цел да се приложи като средство за мотивация и активизиране на участниците в учебния процес. Приложението на комикса варира още от XIX век не само в класната стая, в началното образование, но и във висшето образование. Например двама американски професори го прилагат, за да създават различни определения в компетентната за тях област на познание. В САЩ са създадени и комикс музеи, чрез които комиксите се разпространяват. Използват се и от тяхната Асоциация за работа с комикси и за обучение по различни дисциплини, както и от други неформални организации. Това изложение на учебника дава възможност не само да се провери нивото на представи и познания на всяко дете, да се диагностицира и прогнозира неговата начална грамотност, но и бъдещи възможности на развитие. От друга

страна, може да се обобщи, че въпреки обективността и надеждността на така представения четивен материал се откриват и пропуски, които водят именно към това отчуждение, споменато и по-горе, на училището, като институция, от общество и държава, като цяло. Затова е необходимо да се типологизират такива граждански и обществени компетенции и да се включат в обучението по „Околен свят“ – I и II клас, които да предполагат близки отношения на ученици с обкръжаваща среда и общност.

Това предполага в процеса на работа още на теоретично равнище да се прецизират тези компетенции, да се обособят необходимите и да се обогати технологията на работа в училище. Да съдействат ученикът да се формира и расте като активен участник не само в учебния процес, но и в обществени дейности и прояви.

С краткия преглед и обобщаване на включените в учебната програма по „Околен свят“ – I и II клас, обществени и граждански компетенции, въз основа на подробното им дефиниране като ключови компетенции в Европейската референтна рамка със съдържащи се в тях информационни ядра, представени като: знания, умения, отношения (подходи), могат да се посочат някои, които биха могли да се използват при разработване на новата методическа технология: проява на отговорност и самостоятелност в различни житейски ситуации; готовност за проява на добро поведение и справедливо отношение в реалния живот; умения за изразяване на мнение и вземане на правилни решения относно различни училищни и обществени теми и въпроси; готовност за съвместно участие в училищни и извънучилищни обществени и граждански дейности и инициативи, дейности, свързани с осигуряване реда и дисциплината в училищна и семейна среда, на улицата и други обществени места; готовност за участие в културни мероприятия и инициативи; формиране на умения за общуване в различна социална среда и с различни общности; проява и изразяване на позитивно и гравивно отношение при общуване и възникване на неприятни ситуации в различна среда.

Формирането на посочените компетенции в образователната среда е възможно чрез създаване на резултатна технология на организация на познавателната дейност. На концептуално равнище тази методическа технология на работа ще се моделира и екстраполира в обучението по „Околен свят“, за което ще се проведе технологичен експеримент с една експериментална и една контролна група. В експериментално отношение включва подготовка на технологичен вариант относно съответната методология и учебно съдържание по „Околен свят“ и апробирането му в различни училища.

Във връзка с това е важно да се подбере необходимият инструментариум с цел ефективно и резултатно провеждане на експерименталната работа и интегрирането на резултатите в практиката. Затова на *теоретично равнище* направеният анализ на учебните източници следва да се използва като качествен

метод за анализ на учебната програма. Проективни методи, като качествен анализ, представляващи избран или измислен стимул с цел да се активизират изследваните лица, чието приложение има значение преди провеждането на споменатия по-горе експеримент. На *емпирично равнище* ще се приложат следните количествени методи: анализ по критерии, технологичен експеримент; въпросник за установяване наличието на знания, умения и отношения на основата на обществени и граждански компетенции в I и II клас и за установяване на овладените компетенции; анкета за установяване на потребностите и интересите на учениците от тези компетенции.

От всичко казано дотук може да се заключи, че българското образование трябва да се промени съдържателно, ценностно, процедурно/методически, като даде възможност и гаранция на детето да се развива като личност, а след това и гражданското образование, което предполага формиране и изграждане на общественозначими личности, носители на права и отговорности, да може да се реализира в масовата практика.

БЕЛЕЖКИ

1. Ключови компетентности. Европейска референтна рамка. Комуникационна стратегия за присъединяване на Република България към Европейския съюз. С., 2007.
2. Наредба №2 на МОН от 18 май 2000 г. за ДООИ за учебно съдържание. Културно-образователна област „Гражданско образование“. – ДВ, №48, 2000 www.mon.bg/?h=downloadFile&fileId=207
3. Кострова, Ю. С., Библиографическое описание. Генезис понятий „компетентность“ и „компетентность“ // Молодой ученый. — 2011. — №12. Т.2., София, 102 – 104. <http://moluch.ru/archive/35/4011/>.
4. Рашева-Мерджанова, Я. Правовата държава и гражданското общество като взаимни корективи (Позицията на образованието). В: Годишник на СУ „Св.Климент Охридски“, Факултет. по педагогика, Книга Педагогика, том 106., София, Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2012.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Bizhkov, G. (2002). *Metodologiya i metodi na pedagogicheski izsledvaniya*. Sofia: universitetsko izdatelstvo “Sv. Kl. Ohridski” [Бижков, Г. (2002). *Методология и методи на педагогически изследвания*. София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“].
- Dimitrov, G. (2011). *Kak darzhavnoto grazhdansko obrazovanie dovede do spad na grazhdanskite kompetentnosti na uchenitsite: tsivilizatsionna misiya na grazhdanskoto obrazovanie kato standart za kachestvo*.

Balgarski ezik i literatura, 6 [Димитров, Г. (2011). Как държавното гражданско образование доведе до спад на гражданските компетентности на учениците: цивилизационна мисия на гражданското образование като стандарт за качество. *Български език и литература*, 6].

**HOW TO FORM SOCIAL AND CIVIC COMPETENCES
IN STUDENTS OF 1ST AND 2ND GRADE –
CREATING AN EFFECTIVE METHODOLOGICAL MODULE
FOR THEIR CONSTRUCTION THROUGH THE TRAINING
BY MAN AND SOCIETY**

Abstract. The process of formation of key social and civic competences according to the Common European Framework is long, so that the beginning is made in earlier school years, the sensitive period in a more specific context, namely through training in “Man and Society” in the 1st and 2nd grade. Within this study a new, more efficient technology to work in a school environment will be created and tested.

✉ **Mrs. Radostina Bojkova, PhD student**
University of Sofia
Sofia, Bulgaria